

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA YAŞANAN GIDA SIKINTISI VE EKMEK KARNESİ UYGULAMASI*

*Sabit DOKUYAN***

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye, zor da olsa savaş dışında kalmayı başarmıştır. Fakat ülke, ekonomik anlamda büyük sıkıntılar çekmiştir. Savaş dönemine ait uygulamalar halkı zor duruma sokmuş, genç nüfusun askere alınmasıyla da üretim durma seviyesine gerilemiştir. Büyük şehirlerde yaşayan halk, temel gıda ihtiyaçlarını gideremez hale gelmiştir. Savaşı görmeyen halk, açlığı ve yokluğu en şiddetli şekilde yaşamıştır. Dönem içerisinde uygulanma imkânı bulan Milli Korunma Kanunu çerçevesinde yürürlüğe giren ekmek karnesi uygulaması, vatandaşı çok az miktarda bir ekmekle yaşayabilmeye mahkûm etmiştir. Maddi durumu iyi olanların pek de etkilenmediği karne ile ekmek dağıtım uygulaması, daha çok dar gelirli zorlamıştır. Devlet, memurunu ve askerini gıda temini konusunda olabildiğince korumaya çalışmıştır. Karaborsacılık en üst seviyelerde kendini göstermiş, kolay yoldan para kazanabilme yolları sıkça kullanılmıştır. Devlet, sıkıntılar karşısında almaya çalıştığı tedbirlerde beklenen başarıyı sağlayamamıştır. Yaşanan sıkıntılar savaşın sona ereceğinin anlaşılmasıyla birlikte bir miktar azalış gösterse de, gıda temini sıkıntısı savaş sonrası dönemde de devam etmiştir. Halk, çektiği yoklukların temel nedeni olarak iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi'ni görmüş ve 1950 yılında yapılan seçimlerle bu partiyi iktidardan uzaklaştırmıştır. Bu çalışma içerisinde; 1942-1946 yılları arasında yürürlükte olan ekmek karnesi uygulamasının gerekçeleri, uygulama şekilleri, yürürlük sürecinde gerçekleşen değişiklikler ve karne sisteminin etkileri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekmek Karnesi, İkinci Dünya Savaşı, Milli Korunma Kanunu, Gıda Sıkıntısı

FOOD SHORTAGE AND PASS IN BREAD DURING THE WORLD WAR II

ABSTRACT

During the World War II, Turkey has managed to stay out of the war although it was difficult. However, the country has suffered from

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Dr. Öğretmen-MEB, El-mek: sabitdokuyan@gmail.com

economic difficulties. Application of war period had difficult situations for people and the level of production decreased since young people were enlisted. The people, who lived in poverty in the big cities, could not get their own necessities. The people, who did not see the war, saw severely hunger and poverty. The application of pass in bread was applied within the framework of the national conservation law convicted citizens to be able to live with only bread. The bread distribution application, which did not influence the rich people, influenced badly the poor people. The government tried to protect its officers and soldiers on the subject of food supply. Jobbery showed itself at the top level, and the easy way of making Money often used. The government did not success on the precautions of difficulties. Although the difficulties decreased after the end of war was seen, shortage of food supply went on after the period of war. The people saw Republican People's Party as a reason of the difficulties and they powered to the party in selections, which were made in 1950. The justification of pass in bread application, which was in effect in 1942 and 1946, modes of administration, vicissitudes which occurred in the enforcement process and rationing system, are interpreted in this work.

Key Words: Pass in Bread, The World War II, National Conversation Law, The Shortage of Food Supply

Giriş

Atatürk öldüğü zaman Celal Bayar başbakan olarak görev yapmaktaydı, fakat 1939 yılı Ocak ayında Bayar istifa etmiştir ve yerine Refik Saydam Hükümeti kurulmuştur¹. Bu süreçte dünya büyük bir savaşa doğru gitmektedir. Türkiye bu savaşa ekonomik ve askeri anlamda tam manasıyla hazırlanamamıştır. Avrupa'da ise, başta Almanya olmak üzere, birçok Avrupa devleti çeşitli hazırlıklarla savaşı karşılamışlardır. Türkiye savaşın dışında kalarak uyguladığı silahlı tarafsızlık politikasıyla askeri anlamda büyük bir harcamayla karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca üretimi zayıf olan ülke, ithalatın kısıtlanması ile birlikte sıkıntılı bir sürece girmiştir. Bu gelişmeler Türk ekonomisini yeni bir dengeye oturtma zorunluluğu doğurmuştur. Askeri harcamaların artması ile üretim alanlarına yapılan yatırımlar azalmıştır². Planlı ekonomi dönemi askeri harcamalar nedeniyle askıya alınmıştır. Böylece iktisadi anlamda bir kesinti dönemi başlamıştır. Savaş öncesinde uygulanan müdahaleci devletçi ekonomi savaş sürecini de etkilemiş, geniş yetkilere sahip olan bürokrasi savaş ekonomisi içinde baskı unsuru olarak ortaya çıkmıştır³. Savaş sırasında Türkiye ekonomisi içe kapanık, kendine yetmeye çalışan, dış ekonomik ilişkileri sınırlandırmış bir görüntü çizmiştir⁴.

Almanya, İngiltere ve ABD gibi güçlü ülkeler Türkiye'nin hammaddelerini yüksek fiyatlarla satın alarak Türk tüccarı, sanayicisi ve toprak ağasını oldukça zenginleştirmiştir. Yabancı malların ithali(pamuk ürünleri, yapay elyaf, şeker, çimento, inşaat malzemeleri gibi) savaş

¹ Yalçın, Durmuş, Yaşar Akbıyık, Yücel Özkaya vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt 2, ATAM Yayınları, Ankara 2008, s. 328.

² Günver Güneş, "Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Yaşama Etkileri", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 615-617. (Sayfa aralığı: 615-621).

³ Mete Tunçay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir vd., **Çağdaş Türkiye(1908-1980)**, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 304.

⁴ İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi (1923'ten Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları)**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1998, s. 59

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

yıllarında azalınca, Türk malları karşısında yabancı malların rekabeti de ortadan kalkmıştır⁵. Savaş sırasında sanayi sektörü de gerileme içine girmiştir. Sanayide yatırımlar azalmış, özel sektörde istihdam düşmüştür⁶. Devlet elinde bulunan sektörlerde ise daha az bir daralma yaşanmıştır. Ticaret alanında sanayi ürünlerinden çok tarım ürünleri pazarlanmıştır. Sanayi ürünlerinin fiyat artışları tarım ürünlerinin artışının çok gerisinde kalmıştır. Buğday ve tütün fiyatları aşırı derecede artmış ve tüccar için önemli bir kâr kapısı olmuştur⁷.

Türkiye, bir tarım ülkesi olmasına rağmen, ihracat yoluyla tarım ürünlerinin dışarıya satılması gibi yanlış bir politika yüzünden açlığa sürüklenmiştir⁸. Savaş sırasında küçük bir grup kolay kazanıp lüks yaşarken, toplumun büyük kısmı ise az gelirli köylü, işçi ve memurlardan oluşmuştur. Geçim sağlamanın ötesinde, yiyecek bulma konusunda dahi sıkıntı çekilen savaş yıllarında; tifüs, verem, zafiyet gibi hastalıklar yaygın olarak görülmüştür⁹. Halk kıtlık korkusuyla tüketim mallarına hücum edince bir arz-talep dengesizliği ortaya çıkmış, fiyatlar aşırı derecede artmıştır. Devlet kendi ürettiği ürünlere sürekli zam yapınca, piyasadaki diğer mallar da buna bağlı olarak fiyat artışına maruz kalmış ve karaborsacılık yaygınlaşmıştır. Kimi zaman halk yiyecek alabilmek için evindeki eşyaları dahi satmak zorunda kalmıştır¹⁰. Toplanan vergi miktarları ve türleri artırılmış, kısa vadeli bonolarla devlet halka borçlanmış, dar ve sabit gelirli için sıkıntılı bir süreç başlamıştır¹¹. Merkez Bankası imkânları savaşın ilk yıllarında ciddi manada kullanılmıştır. Dış kredi sağlanması konusunda da tavizler verilerek o döneme kadar sürdürülen borçlanma karşısındaki önleyici tedbirler bir kenara itilmiştir. Borçlanma devletin normal gelirleri arasında görülmeğe başlanmıştır¹².

Milli Korunma Kanunu

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yaşanan ekonomik sıkıntıların önüne geçmeye çalışan Refik Saydam Hükümeti, mal kıtlığına bağlı ortaya çıkan sıkıntıları en aza indirmek ve haksız kazanç peşinde koşanları engellemek için büyük gayretler sarf etmiştir¹³. Saydam Hükümeti tarafından 18 Ocak 1940 tarihinde 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna dayanılarak çıkarılan kararnameler, savaş döneminde Türkiye ekonomisini doğrudan yönlendirmiştir. Yasa ile ekonomik alanda kararlar verme konusunda Bakanlar Kurulu'na geniş yetkiler verilmiştir¹⁴. Kanun ile hükümete tarım ürünlerinin fiyatlarını belirleyebilme hakkı tanınmıştır. Belirlenen rakamlar ise mevcut piyasa fiyatlarından daha düşük olacak şekilde düzenlenerek, Toprak Mahsulleri Ofisi(TMO)'nin gereken ürünleri depolaması amaçlanmıştır¹⁵.

Tarım ürünlerinin fiyatlarının tespitinin dışında kanunun içeriğinde yer alan uygulamalardan bir diğeri ise; ziraatta çalışan kişilerin kendi işlerini aksatmamak kaydıyla yaşadıkları yerin 15 km çevresinde bulunan devlet ya da şahıslara ait işletmelerde uygun ücretle çalıştırılabilmesi mecburiyeti şeklinde olmuştur. Bu bir nevi angarya anlamına gelmiştir ve büyük tepki toplamıştır. Uygulamayla devlet; fabrikalarda ve işyerlerinde uygun görülen zamanlarda fazla

⁵ Yuriy Nikolayeviç Rozaliyev, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri(1923-1960)*, Onur Yayınları, Ankara 1978, s. 188-189.

⁶ Nazif Ekzen, *1946-1958-1970 Devalüasyonları*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1980, s. 12.

⁷ Tunçay vd., *age*, s. 307-310.

⁸ Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler(1938-1945)*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 158.

⁹ Tefik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi(1900-1960)*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 310.

¹⁰ Akandere, *age*, s. 151-161.

¹¹ Fuat Sevim, *Dünya Uygarlığı ve Türk Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İpek Yayınevi, İstanbul 1978, s. 282.

¹² Nevin Coşar, *Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası(1926-1950)*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2004, s. 128-131.

¹³ Mustafa Yahya Metintaş ve Mehmet Kayıran, "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 9, Sayı 2, s. 175. (Sayfa aralığı: 155-183).

¹⁴ Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri(1920-1946)*, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 412.

¹⁵ Oğuz Ünal, *Türkiye'de Demokrasi'nin Doğuşu*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994, s. 19-20.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

mesai yaptırma ve hafta tatillerini iptal etme yoluna gitmiştir. Kadınlar ve küçük yaştaki(alt sınır 12 yaş) vatandaşlar da ağır sanayi kollarında çalışmak zorunda bırakılmıştır. Zaman içerisinde yol, köprü ve maden gibi alanlarda da zorunlu çalışma yükümlülüğü getirilerek kanun genişletilmiştir¹⁶. Hükümet, gerekli gördüğü alanlarda yapılacak tarımsal faaliyetlerin üretim cinsini de bu kanunla belirlemiştir. Ziraat yapılmayan 500 hektardan fazla toprak devlet tarafından bedel ödenerek işletilmiştir. Kanuna uymayanlar için tespit edilen cezalar ertelenmemiştir. Kanununun 41. maddesi ile 4 hektardan az toprağı olan çiftçinin bir çift öküzüne devlet tarafından el konulma hakkı tanınmıştır. Çiftçilerin büyük bölümü belirlenen miktarın altında toprağına sahip olduğu için üretim kaynağı olan öküzlere el konulmuş ve bu uygulama büyük tepki toplamıştır¹⁷. Sanayi ve maden kuruluşlarının neyi ne kadar üreteceğini belirleme, işletmelerde hedeflere yönelik değişiklikler yapma, üretim programlarını empoze etme yetkileri de devlet eline geçmiştir. Devlet gereken düzenlemeleri yapmayan ve belirlenen miktarlarda üretim sağlayamayan kuruluşlara el koyarak işletme hakkına sahip olmuştur. Bu el koyma sürecinde kurum sahibine uygun miktarda tazminat verilmesi öngörülmüştür. Devlet, maden ocaklarında gereken miktarda üretim sağlayabilmek için ise madenleri birleştirerek el koyup işletmiştir. Nakil vasıtalarının ücretleri ve nerede çalışacakları da kanun dahilinde tespit edilmiştir¹⁸.

Süreç içerisinde; ithalatın darlığı, üretimin düşüşü ve enflasyon karşısında zor duruma düşen halkın korunması için Fiyat Murakabe Komisyonları kurulmuştur. 8 Haziran 1940 tarihinden itibaren çalışmaya başlayan komisyonlar, gıda ve diğer ticari malların fiyat ve kâr miktarlarını belirleme yetkisine sahip olmuştur. Fiyat tespiti sürecinde koordinasyonun sağlanamaması sonrasında, el altından karaborsa satışlar bir şekilde devam etmiştir. Kontrol memurlarının yetersizliği ve kurumdaki teşkilatsızlık başarısızlığı artırmıştır. Çıkan sorunların çözümü ve haksız kazanç elde edenlerin yargılanması için sekiz adet Milli Korunma Mahkemesi açılmıştır¹⁹. Refik Saydam'dan sonra 1942 yılında hükümet kuran Şükrü Saraçoğlu döneminde kanunda bir miktar yumuşama gerçekleşmiştir. Hükümet % 25 kararını uygulamaya başlamıştır. Yeni sisteme göre 50 tona kadar üretim yapan çiftçi ürününün %25'ini, 50-100 ton arasında üretim yapan çiftçi ürününün %35'ini, 100 ton üstü üretimin ise %50'ini devlet satın alacak, geri kalan miktar ise mal sahibi tarafından serbestçe satılabilecektir²⁰. Kanunda yapılan gevşeme sonrasında 1942 yılı içerisinde tüketici fiyatlarında %100 artış görülmüştür²¹. Böylece 1942-43 yılları savaş döneminin en yüksek enflasyonunun yaşandığı dönem olmuştur²².

Tahıl ve Ekmek Konusunda Yaşanan Sıkıntılar, Devletin Sürece Müdahalesi

CHP iktidarı 1930'lu yıllarda stoklanan hububatın çokluğundan dolayı 1941 yılına kadar tahıl konusunda müdahaleci olmama yolunu denemiştir. Fakat TMO'nun gereken alımları yapmaması sonrasında ortaya çıkmaya başlayan fiyat artışları ve hububat kıtlığı karşısında, Milli Korunma Kanunu'nun verdiği imkânlarla piyasayı denetleme yolunu seçmek zorunda kalmıştır²³. Hükümet ilk olarak 1940 yılı Aralık ayında çiftçinin hububat ürünlerini zorunlu olarak devlete

¹⁶ Akandere, *age*, s. 193-201.

¹⁷ Mehmet Kayıran, "Türk Tarımında Modernleşme Çabaları(1923-1950)", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, Ankara 1995, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 159., Ayrıca Bakınız: Güneş, *agm*, s. 616., Cahit Talas, *Ekonomik Sistemler*, Sevinç Matbaası, Ankara 1969, s. 377., Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 173. Milli Korunma Kanunu'nun Halkın üretim aracı olan öküzlere el konulmasıyla ilgili 41. Maddesi şöyledir: "Ekilen her dört hektar arazi için bir çift öküz Milli Müdafaa mükellefiyetinden istisna edilir." Cahit Kayra, *Savaş-Türkiye-Varlık Vergisi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 323.

¹⁸ Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1974, s. 327.

¹⁹ Güneş, *agm*, s. 617.

²⁰ Kayıran, *agt*, s. 164-166., Ayrıca Bakınız: Çavdar, *Türkiye...*, s. 313.

²¹ Ekzen, *age*, s. 13.

²² Tunçay vd., *age*, s. 306.

²³ Kayıran, *agt*, s. 160.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

satması kararını almıştır. 6 Aralık 1940 tarihinde basında yer alan ve Başbakanlık tarafından yayınlanan tebligatta; buğday fiyatlarının çok yükseldiği, çiftçinin malını piyasaya sürmekte ağır davrandığı, bazı tüccarın da ellerindeki stokları piyasaya sürmek istemeyerek fiyat artışını körüklediği belirtilerek, stoklarda bulunan hububat ürünlerine el konulmasının gerekçeleri halka duyurulmuştur²⁴.

Üreticinin elinde bulunan; tohumluk ve yemelik ihtiyacından fazlasına el konulmasının koşulları ise Bakanlar Kurulu tarafından 12 Şubat 1941 tarihinde tespit edilmiştir. Bu karara göre: Ankara, Afyon, Amasya, Burdur, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, Isparta, Kayseri, Kırşehir, Kütahya, Mardin, Niğde, Sivas, Urfa ve Yozgat illeri ile Bilecik, Çankırı, Tokat ve Konya illerinin bazı ilçelerinde bulunan çiftçiler beş gün içerisinde ellerinde bulunan buğday, arpa, çavdar ve yulaf miktarlarını bir beyanname ile bildirmekle mükellef kılınmışlardır. Beyannamede ayrıca; ilgili kişinin bakmakla yükümlü olduğu ailesi ve çalıştırdığı işçiler, sahip olduğu hayvanların sayıları, ekilmesi gereken tohumluk miktarı gibi bilgiler de yer alacaktır. Verilen beyanname çerçevesinde mal sahibinin ihtiyacı dışında kalan tüm buğday, arpa, yulaf ve çavdara el konulacaktır. El konulan mallar mal sahipleri tarafından demir yollarına en yakın ofislere kendilerince getirilecektir. Taşıma imkânları olmayanların ürünlerinin nakli resmi makamlar tarafından gerçekleştirilecek, yapılan masraf taşınan malın fiyatından düşülecektir. Belirlenen el koyma fiyatlarına mal sahibi itiraz eder ise durum TMO Genel Müdürlüğü'ne iletilecek ve Ticaret Bakanlığı ile sürdürülen istişare sonrasında fiyat konusundaki sorun çözümlenecektir. Bu uygulamaya muhalif davranan ya da gerçek dışı beyanatta bulunanlar Milli Korunma Kanunu'na göre yargılanacaklardır. Valiler illerde işlerin yürütülmesinde baş uygulayıcı olacaklardır²⁵.

Hükümet, hububatın toplanmasının dışında diğer bir tedbir çalışmasını da un stokları oluşturarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bakanlar Kurulu tarafından 30 Ocak 1941 tarihinde kabul edilen ve 14 Şubat 1941 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan karara göre TMO, un stokları meydana getirebilmek için gereken tedbirleri almaya memur edilmiştir²⁶. Bakanlar Kurulu, alınan tedbirlerin yetersiz olması ve ekmek sıkıntısının artarak devam etmesi sonrasında 24 Kasım 1941 tarihinde; buğday unundan ekmek, francala, makarna, şehriye, peksimet, bisküvi ve simit dışında bir şey üretilmesini yasaklanmıştır. Pasta, kek, sandviç ekmeği, poğaç, yufka, çörek, börek, tatlı ve benzeri yiyecekler yasaklanan ürünler arasında yer almıştır. Bu karar 27 Kasım günü Resmi Gazete'de yayınlanmıştır²⁷.

Saydam Hükümeti, köylünün elindeki ürünlere el koyma yolunu sıkça kullanmış ama bu işi yaparken, ürünlerin gerçek fiyatlarının altında bir pahaya satın alma yolunu uygulamıştır. Alınan buğday, pamuk ve şeker pancarı gibi hammaddelerden yapılan ürünler ise kırsal kesim halkına yüksek fiyatlarla satılmıştır. Kentli nüfus ise ekmek ve kömür gibi maddeleri daha ucuza alabilmiş ve böylece bütçesini fazla zorlamadan temel ihtiyaçlarını sağlayabilmiştir. Asker de uygun ve ucuz maliyetle beslenmiş ve giyim ihtiyaçlarını karşılamıştır²⁸. Kentli vatandaş ekmeğini ucuza alma gibi bir imkâna sahip olmuş fakat ekmek bulmak o kadar da kolay olmamıştır. Karaborsacılık ve istifçilik artmış, rüşvet ve nüfuz ticareti engellenememiştir²⁹.

Ülkenin en büyük kenti olan İstanbul'da ekmek konusunda yaşanan sıkıntı ise üst seviyelere tırmanmıştır. Savaş dolayısıyla buğday fiyatlarının yükselmesi, piyasaya yeteri kadar un

²⁴ **Vatan Gazetesi**, 6 Aralık 1940, s. 1.

²⁵ **Resmi Gazete**, 14 Şubat 1941, s. 2-3.

²⁶ **Resmi Gazete**, 14 Şubat 1941, s. 1.

²⁷ **Resmi Gazete**, 27 Kasım 1941, s. 1., Ayrıca Bakınız: Şinasi Sönmez, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 47, Bahar 2011, s. 617. (Sayfa aralığı: 599-629).

²⁸ Korkut Boratav, "İktisat Tarihi(1908-1980)", **Türkiye Tarihi-Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul 2005, s. 335.(Sayfa aralığı: 297-380).

²⁹ Kayıran, **agt**, s. 163.

ulaştırılmaması sonrasında İstanbul'da bazı semtlerde ekme bulanamamıştır. TMO piyasaya yüklü miktarda buğday verme gayreti içerisine girse de, gelen buğdaylar tüccarlar tarafından yüksek kârlarla çevre illere dağıtılmıştır. Böylece şehirdeki un stoku azalmıştır. Ayrıca Anadolu'dan getirilmesi gereken buğday için yeteri derecede vagon ayrılmamıştır. Demiryolları, öncelikle ofisin mallarını piyasaya dağıtmış, ancak boş vagon kalır ise bu vagonlarla Anadolu'dan buğday getirtmiştir. Fırıncılar ise ellerinde bulunan un stoklarının tükeneceği korkusuyla daha az ekme çıkarmışlardır³⁰. İktidarın ekme sıkıntısını giderebilmek için büyük çaba sarf etmesine rağmen, bazı yüksek kâr elde etme amacındaki kimseler sıkıntının devam etmesine sebep olmuşlardır. TMO, İstanbul'daki buğday sıkıntısını yenebilmek için her gün 400 ton buğdayı piyasaya sürmüştür. Çıkan sıkıntı sürecinde işi fırsata dönüştürmek isteyen bazı fırıncılar piyasadaki topladıkları buğdaylardan yaptıkları unu Fırıncılar Cemiyeti'ne satmışlar, cemiyet ise aldığı bu unu tekrardan fırıncılara satmıştır. Böylece zincirleme bir kâr döngüsü yaşanmıştır. Unu cemiyete satarak kâr eden fırıncı bu kez de satın aldığı undan yaptığı ekmele yeni bir kâr kapısı açmıştır³¹. Karaborsacılık yüzünden sıkıntıların daha da artması, halkın hükümete olan tepkisini şiddetlendirmiştir. Vatandaş bulabildiği bir parça ekmele idare etme yollarını zorlamıştır. Halkın, çektiği ızdırıp yüzünden en büyük tepki duyduğu kimse ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmuştur. İnönü'nün ise; halkın kendisini savaştan uzak tutan Milli Şefine büyük minnet duyacağı gibi iyimser bir kanaati taşıdığı görülmüştür³².

Ekmele Karnesi Uygulaması

Savaş sırasında yaşanan buğday sıkıntısı sırasında devletin tedbir olarak gördüğü girişimlerden birisi de tek tip ekmele çıkarılması yönünde olmuştur³³. Bu amaçla 18 Şubat 1941 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde buğdaydan elde edilen unlara en fazla %15 arpa katılarak tek tip ekmele üretilmesine başlanmıştır. Fırıncılar ve değirmenlerde bulunan mevcut unların tükenmesi ile birlikte belirlenen yeni ölçütlere uygun unlar satışa sunulmaya başlanmıştır³⁴. 6 Haziran 1941 tarihinde alınan yeni bir kararla ise ekmele içerisindeki katkı maddesi miktarı artırılmıştır. Ekmele %20 arpa ve %30 çavdar katılması uygulaması başlatılmıştır³⁵. Zamanla mısır unu ve patatesin de ekmele hamuruna katılması denemeleri gerçekleştirilmiştir³⁶. Yapılan değişiklikler sonrasında çıkarılmaya başlanan ekmele, kalite ve lezzet bakımında halkı hiç de memnun etmemiştir. Çünkü fırıncılar, ekmele içerisine daha farklı katkı maddeleri de ekleme yolunu denemişlerdir. Böylece ekmele yenilebilirliği daha da azalmıştır. Şevket Süreyya Aydemir, savaş sırasında çıkan ekmele kalitesinin düşüklüğünü şu cümlelerle ifade etmiştir:

“İzmir’de palamudun, küspenin una karıştırılmasını gerektiren tedbirler alınmak zorunda kalınıyordu. İzmir valisi bir gün bana, İzmir’de kasasını açarak ‘işte dün fırınlardan çıkan bu! Bir tanesini hatıra olarak saklayacağım!’ diyerek, taşla moloz arası kara bir hamur, daha doğrusu çamur parçası göstermişti³⁷.”

³⁰ **Vatan Gazetesi**, 6 Eylül 1940, s. 1.

³¹ **Vatan Gazetesi**, 9 Eylül 1940, s. 1.

³² Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları-Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, 23.

³³ Şerafettin Pektaş, **Milli Şef Döneminde(1938-1950) Cumhuriyet Gazetesi**, Fırat Yayınları, İstanbul 2003, s. 263.

³⁴ **Resmi Gazete**, 21 Şubat 1941, s. 2.

³⁵ Fatih Tuğluoğlu, “Tek Parti Döneminde Hükümet Memur Dayanışması”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s. 357. (Sayfa aralığı: 353-373).

³⁶ Tayfun Çınar, “1942: A’dan Z’ye Bozuk Devletin Yeniden Yapılanması Girişimlerinin Yükselişi ve Düşüşü”, **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini(1940-1949)**, (Editör: Birgül Ayman Güler), AÜSBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2008, s. 242. (Sayfa aralığı: 226-357).

³⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam(1938-1950)**, Cilt II., Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 203.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Tek tip ekmek uygulaması ile bir miktar tasarruf sağlanmış olsa da un ve hububat sıkıntısının önüne geçmek pek de mümkün olamamıştır. Bu arada karaborsacılık aracılığıyla büyük para kazananların sayıları da gün geçtikçe çoğalmıştır³⁸. Halk ise kıtlık korkusuyla gıda ürünlerine daha fazla yüklenerek sıkıntıların daha da derinleşmesine neden olmuştur. Gelişmeler üzerine hükümet, ekmeği karne ile verme uygulamasına geçmek zorunda kalmıştır³⁹. Refik Saydam Hükümeti büyük kentlerde başlattığı karne uygulaması ile ekmek sarfiyatını ve fiyatını kontrol altına almayı amaçlamıştır⁴⁰. Ekmeğin karneye bağlanması kararı da Milli Korunma Kanunu'na dayandırılmıştır. Kanun'un 21. maddesinin 2. fıkrasında vesika ile ilgili şu ifadeler yer almıştır:

“Hükümet lüzum gördüğü maddelerin alım ve satımını, her ne suretle olursa olsun başkasına devrini, imalini, istihlakini, istimalini ve naklini men edebilir. Bu maddelerin ne şekil ve suretle, nerelerde, hangi, şartlar altında ve ne miktarda alınıp satılacağını, devir, imal, istihlak, istimal ve nakledileceğini tanzim ve tahdit edebilir veya vesikaya bağlayabilir.”

3. fıkrada ise vesikaların alınıp satılması veya herhangi bir sebeple başkasına devredilmesi yasaklanmıştır⁴¹. Hükümet, uygulamayı planladığı karne sistemin düzenli işlemesi için gereken çalışmaların yapılabilmesi amacıyla da Ticaret Bakanlığı'na 200.000 lira tahsisat ayırmıştır⁴².

Karne uygulaması öncelikli olarak İstanbul ve Ankara şehirlerinde başlatılmıştır⁴³. Bu iki şehrin dışında uygulamanın kısa sürede başlatıldığı diğer şehirlerden bazıları ise şunlar olmuştur: Amasya, Bursa, Diyarbakır, Çanakkale, Edirne, İzmir, Kayseri, Malatya, Ordu, Samsun, Sivas, Tokat, Trabzon, Zonguldak⁴⁴. Ekmek karnesi ilk olarak İstanbul'da, 11 Ocak 1942 günü dağıtılmaya başlanmıştır. Fırınların ihtiyaç duyulan kadar ekmek çıkaracağı, vatandaşın telaşa düşmemesi halinde ekmeklerini kolayca alabilecekleri halka duyurulmuştur⁴⁵. Karnelerin dağıtılması ardından 14 Ocak günü İstanbul halkı ilk defa ekmeklerini karneyle almaya başlamıştır⁴⁶. Dağıtımın ilk gününde büyük başarı kazanıldığı ertesi günkü gazetelerde yer almıştır⁴⁷. 17 Ocak 1942 tarihi itibarıyla İstanbul'dan sonra Ankara'da da ekmek karnesi dağıtılmaya başlanmıştır⁴⁸.

Uygulanmaya başlanan ekmek karnesi çerçevesinde dağıtılacak ekmek miktarları da tespit edilmiştir. Buna göre; 7 yaşına kadar olan çocuklara 187.5 gram, 7 yaş üstü vatandaşlara 375 gram, ağır işçilere 750 gram günlük ekmek hakkı tanınmıştır⁴⁹. Kara ekmek olarak tarif edilen bu ekmeklerin dağıtım miktarlarında zaman içerisinde çeşitli değişiklikler yapılmıştır⁵⁰. İlk değişiklik ordu mensuplarına verilen miktarlarda olmuştur. Ordu mensuplarına ilk etapta 750 gram ekmek uygun görülmüştür. Fakat askerin sürekli ağır işlerde çalışması ve manevra yapmasından dolayı verilen miktar yetersiz görülerek, Milli Savunma Bakanlığı'nın başvurusu ile Batı illerinde bulunan askerlere 900 gram, Doğu illerindekilere ise bu miktardan bir miktar daha fazlasının verilmesi kararlaştırılmıştır⁵¹. Halka dağıtılan ekmek miktarında ise taleplerin karşılanamaması sonrasında 27

³⁸ Durmuş vd., *age*, s.329.

³⁹ M. Selçuk Özkan ve Abidin Temizer, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2 / 9 Fall 2009, s. 323.(Sayfa aralığı: 319-325).

⁴⁰ Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin...*, s. 311-312.

⁴¹ Kayra, *age*, s. 307-308.

⁴² Çınar, *agm*, s. 241-242.

⁴³ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye*, Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s. 108.

⁴⁴ Tuğluoğlu, *agm*, s. 362.

⁴⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Ocak 1942, s. 1.

⁴⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Ocak 1942, s. 1.

⁴⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Ocak 1942, s. 1.

⁴⁸ *Ulus Gazetesi*, 17 Ocak 1942, s. 1.

⁴⁹ Çınar, *agm*, s. 241-242.

⁵⁰ Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi(1839-1950)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999, s. 427-428.

⁵¹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi(TBMMZC)*, 2 Şubat 1942, 6. Dönem, Cilt 23, TBMM Matbaası, s. 240.

Şubat 1942 tarihinde eksiltilmeye gidilmiştir. %20'lik azaltılmaya; yetişkinlere 300 gram, çocuklara 150 gram⁵², ağır işçilere ise eskisi gibi günlük 750 gram ekmeğe başlanmıştır⁵³.

6 Mayıs 1942 tarihinden itibaren ise bir gün tam diğer gün %50 az olmak üzere ekmeğe dönüşümlü gramajla verilmeye başlanmıştır. Yani büyükler için yarı miktar verildiği gün 150 gram ekmeğe dağıtılmıştır⁵⁴. Hükümet hububat sıkıntısını el koyma yöntemiyle bir miktar aşınca, 3 Haziran 1942 günü itibariyle ekmeğe gramajı tekrar günlük 300 gram olarak belirlenmiştir. Aynı gün ayrıca, ekmeğin içerisindeki arpa miktarı azaltılmış ve karne ile dağıtım yapılan illerde halka ekmeğe tahıl satılması kararlaştırılmıştır⁵⁵. Ekmeğin gramajıyla ilgili yapılan diğer değişiklikler ise şu şekilde olmuştur: 29 Nisan 1944 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun almış olduğu bir kararla hükümlülere verilen ekmeğe miktarı 600 gramdan 750 grama çıkarılmıştır⁵⁶. 8 Ocak 1945 tarihinde yayınlanan Bakanlar Kurulu kararı ile iki tip ekmeğe pişirilmesine, çocuk ve yetişkinlerin ekmeğe miktarlarının 450 grama, ağır işçilerininkinin ise 900 grama çıkarılmasına karar verilmiştir⁵⁷. 24 Mart 1945 tarihinde yapılan diğer bir değişiklikle de devlet madenlerinde çalışan işçilerin günlük hakları 1.000 grama çıkarılmıştır. Verem hastalığından dolayı tedavi görenler ise 600 gram ekmeğe alabilme hakkına sahip olmuşlardır⁵⁸.

Dağıtılan ekmeğin miktarının çok düşük seviyelerde tutulmasına bağlı olarak, halkın belirlenen gramajda ekmeğe alabilmesi adına ilginç bir tedbir de alınmıştır. Fırından çıkan ekmeğin taze olarak satılması yasaklanmıştır. Ekmeğe pişirildikten sonra 24 saat bekletilmiştir. Bunun nedeni; taze satılan ekmeğin daha ağır gelmesi ve 24 saat sonra ilk ağırlığını kaybetmesinden kaynaklanmıştır. Bu nedenle taze satılan ekmeğe halkın aldatılması olarak kabul edilmiştir. Taze ekmeğe satılmaması kuralına uymayanlara 25 lira para cezası verilmiş, elinde bulunan ekmeğe ise müsadere edilmiştir. Ayrıca verilen cezanın gazetede ilan edilmesi için gereken masraf da ilgili şahıstan tahsis edilmiştir⁵⁹.

Ekmeğe satışının karne ile düzene konulmasının ardından un satışları konusunda da bir standart yakalanmaya çalışılmıştır. Ekmeğe almak istemeyenlere pazartesi günlerine ait kuponlar karşılığında ve o günün hak edilen miktarı kadar olmak üzere un dağıtılmaya başlanmıştır. Unun ekmeğe oranı şu şekilde tespit edilmiştir: 750 gram ekmeğe karşılığı 531 gram un, 375 gram ekmeğe karşılığı 265 gram un, 187.5 gram ekmeğe karşılığı 132.5 gram un verilmiştir⁶⁰. 25 Nisan 1945 tarihinden itibaren bu uygulama hayata geçirilmiştir. Dağıtım işlemi bakkallar aracılığıyla yapılmıştır⁶¹. Ununu tespit edilen zaman dilimi içerisinde alamayanlar için ise kimi zaman alım süreleri uzatılmıştır⁶².

CHP iktidarı ekmeğe dağıtım konusunda kendi memurunu ve partinin örgütlerini önceliklendirebilmek ve onların daha kolay ekmeğe temin edebilmesini sağlayabilmek için özel bir gayret göstermiştir. Bu amaçla 22 Ekim 1942 tarihinde "*Hükümetçe Ekmeğe ve Ekmeğe Hububat Vesair Eşya ve Maddelerin Dağıtılmasına Dair Talimatname*" Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir. İlgili talimatnamenin birinci maddesinde dağıtım yapılacak kimseler tarif edilmiştir. Bu

⁵² Kazım Karabekir, *Günlükler(1906-1948)*, Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 1252.

⁵³ *Ulus Gazetesi*, 28 Şubat 1942, s. 1.

⁵⁴ Karabekir, *age*, s. 1262., Ayrıca Bakınız: İsmet İnönü, *Defterler(1919-1973)*, Cilt 1, (Hazırlayan: Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 324.

⁵⁵ *Son Telgraf Gazetesi*, 3 Haziran 1942, s. 1.

⁵⁶ *TBMMZC*, 11 Kasım 1942, 6. Dönem, Cilt 28, Ekler Bölümü, s. 4/8.

⁵⁷ Gül Yetim, "1939-1950 Arasında Türkiye'deki Sosyo-Ekonomik Durumun Çok Partili Hayata Etkileri", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2006 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.140.

⁵⁸ *Akşam Gazetesi*, 24 Mart 1945, s. 2.

⁵⁹ *TBMMZC*, 10 Nisan 1942, 6. Dönem, Cilt 24, s. 137-138.

⁶⁰ Yetim, *agt*, s.138.

⁶¹ *Akşam Gazetesi*, 20 Nisan 1945, s. 2.

⁶² *Akşam Gazetesi*, 29 Haziran 1946, s. 1.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

kişiler arasında; devlet memurları, köy eğitimcileri ve öğretmenleri, emekli-dul ve yetim maaşı alanlar, yardımcı öğretmenler, Anadolu Ajansı ve devlet radyosu çalışanları, CHP ve Halk Evlerinde daimi çalışanlar, bu kimselerin anne, büyükanne, eş, çocuk, torun ve kız kardeşleri gibi bakmakla yükümlü olduğu kişiler yer almıştır. Dağıtımdan yararlanacak kişiler kendileri ve bakmakla yükümlü oldukları kişileri bildiren bir beyannameyi çalıştıkları resmi kurum amirlerine ya da kaymakamlıklara vereceklerdir. Kaymakamlık aracılığıyla Valiliğe giden belgeler, burada cetvele dökülerek ne kadar ihtiyaç sahibi olduğu tespit edilip Ankara'daki TMO Genel Müdürlüğü'ne bildirilecektir. Ticaret Bakanlığı tarafından ihtiyaç nispetinde karneler hazırlanacaktır. Bakanlığın soğuk damgasını taşıyan karneler valiliklere gönderilecektir. Karne sahibi ölünce ona ait olan hak alınacak, diğer aile fertlerine karneleri geri verilecektir. Karne kullanma hakkını kaybedenler ise bu durumu kaymakamlıklara ya da valiliklere bildirmek zorunda olacaklardır. Merkezden vilayetlere ve oradan kaymakamlıklara gönderilen boş karneler görevlendirilen kimselerce doldurulacaktır. Ankara, İstanbul ve İzmir'de karnelere karne sahibinin resmini koymak mecburi(EK 1), diğer yerlerde ihtiyari olacaktır. Her resmi daire mutemedi, kendi dairesinden karne almaya hak kazananların karne numaralarının da yer aldığı Ekmek Kartı Tevzi Bordro'su(EK 2) ile belediyeye başvurarak ekmek kartlarını alacaktır. Karne numaraları, alınan ekmek kartlarına(EK 3) yazılarak bu kartlar hak sahiplerine dağıtılacaktır(EK 4). Bu kartlar yardımıyla fırınlardan ekmek alınabilecektir. Hak sahibinin ihtiyaç duyduğu kadar un TMO tarafından belediyelere teslim edilecektir⁶³.

Yayınlanan talimatnameyi destekler şekilde 16 Kasım 1942 itibariyle ekmek iki karne ile dağıtılmaya başlanmıştır. Karnelerden birisi sabit gelire sahip memurlara diğeri ise halka tahsis edilmiştir. Memura 300 gramlık ekmek 8.50 kuruşa, halka ise aynı miktar ekmek 13.75 kuruşa satılmıştır⁶⁴.

Hükümet, ekmek karnesi ile olsa dahi ekmek alamayacak durumda olanları da dikkate almıştır. Bu amaçla; 14 Ocak 1943 tarihinde, İçişleri ve Ticaret Bakanları tarafından yayınlanan ortak bir kararname ile ekmek ve ekmeklik ihtiyaçları hükümet tarafından karşılanacak olan dar gelirlilerin tespitine dair kriterler belirlenmiştir. Kararnamede yer alan ihtiyaç sahiplerinden bir kaçı şöyledir: Asker ailelerinden muhtaç durumdakiler, emekli olmadan tazminat verilerek işten çıkarılanlardan muhtaç durumda olanlar, CHP-Kızılay-Çocuk Esirgeme Kurumu-Yardım Sevenler, Fukaraperver Cemiyetleri-Halk Evleri Sosyal Yardım Kolları gibi oluşumlardan sürekli yardım alanlar, belediyelerce sürekli yardım verilen acizler, çalışma gücünden mahrum kişiler. Yardımdan yararlanamayacaklar ise; nüfusu 2.000'den aşağı olan yerlerde yaşayanlar, devletçe yardım edilenler olarak belirlenmiştir. Dar gelirliler için yapılacak dağıtımlarda kullanılmak üzere hak sahiplerine bir hüviyet karnesi verilecektir. Bu karnede hak sahibinin hüviyeti ve 12 aylık süreyi kapsayacak 12 bölümden oluşan bir cetvel yer alacaktır⁶⁵.

Karne uygulaması, toplum içinde eşit kalitede ve miktarda ekmek dağıtımını sağlama amacını tam olarak gerçekleştirememiştir. Parası olan daha iyi kalitede ekmeği yüksek fiyatlarla temin ederken, fakir halkın yediği ekmek kalite ve miktar olarak düşüş göstermiştir. Dar gelirliler kalitesiz ekmek yemeye mahkûm hale gelmiştir⁶⁶. Devlet bu adaletsizliği ortadan kaldırmak ve haksız kazançları engellemek için Milli Korunma Kanunu'nda 1942 yılı Şubat ayında değişiklik yapmıştır⁶⁷. Karneler üzerinde değişiklikler yapanlara ya da başkalarına ait karneleri kullanmaya çalışanlara 3 yıl hapis cezası uygun görülmüştür⁶⁸. Diğer yandan ekmek ve gıda ürünlerinin

⁶³ **Resmi Gazete**, 27 Ekim 1942, s. 1-3.

⁶⁴ Karabekir, **age**, s. 1293.

⁶⁵ **Resmi Gazete**, 28 Ocak 1943, s. 5.

⁶⁶ Metinsoy, **age**, s. 115.

⁶⁷ Çınar, **agm**, s. 243.

⁶⁸ Sevilay Özer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği", **CTAD**, Yıl 8, Sayı 15, Bahar 2012, s. 35. (Sayfa aralığı: 31-49).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

kartlarının dağıtımının yapılması, haksız karne dağıtımının engellenmesi, her bölgenin ihtiyaçların tespiti ve satışı yasak olan malların satışlarını engellemek için 5 Mayıs 1942 tarihinde Halk Dağıtım Birlikleri kurulmuştur⁶⁹. Ticaret Vekâleti'ne bağlı olarak açılan bu birlikler ticaret odalarına kayıtlı olan ve dağıtılan ürünün satışını yapan kimselerden oluşturulmuştur. 250 hane veya 1.000 nüfusa bir birlik tahsis edilmiştir. Okul, hastane ve hapisane gibi yerler ise kendi başına bir dağıtım birliği olarak kabul edilmiştir⁷⁰. Diğer bir tedbir ise; karne uygulanmayan yerlerden karne uygulanan şehirlere gelen halkın mağdur olmaması amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla gar ve toplu taşıma alanlarında seyahat fişleri dağıtılmıştır. Ekmek dağıtılan bir şehirde kullanılan karne başka şehirlerde de kullanılabilmiştir. Lokantalarda yemek yiyenler ise ekmeklerini yanlarında götürmüşler ya da ekmek fişlerini lokantacıya vererek ekmek almışlar, yiyemedikleri kısmı ise paket yaptırarak evlerine götürmüşlerdir⁷¹.

Karne uygulamasına rağmen, savaş sırasında yaşanan ekmek sıkıntısına kesin çözüm bulunamamıştır. Kimilerine göre karne uygulaması, ekmek tasarrufuna olanak sağlamayan yanlış bir adım olmuştur. Dönemin Ticaret Bakanı Mümtaz Ökmen, dağıtılan ekmek karneleri ile birlikte ekmek sarfiyatının daha da arttığı yönündeki iddiaları yalanlamıştır. Ökmen, yapılan uygulama sayesinde %20 oranında tasarruf edildiğini belirtmiştir. Bazı kimselerin yaklaşık 800.000 nüfuslu İstanbul'da 1.000.000'u aşkın sayıda karne dağıtıldığı ve ekmeğin sarfiyatının arttığı yönündeki iddialarının yalan olduğunu belirtmiştir⁷². Ekmek tasarrufu sağlanmış olsa da halk mevcut uygulamadan pek memnun olmamıştır. Metin Toker çekilen ekmek sıkıntısını şu cümlelerle aktarmıştır:

“Evlerde ekmek kavgaları, kim daha çok yedi, kim daha az yedi tartışmaları eksik olmazdı. Ağır işçi karneleri sözüm ona kollarıyla çalışanların karınlarını biraz daha iyi doyurmak içindi ama bunlar karaborsada bol bol satılmaktaydı... Halk ile memur iki sınıf halinde birbirinden ayrılmıştı ve devlet, kendi memurunu kısmen koruyabilmenin gayreti içindeydi...”⁷³”

Dönemin canlı şahitlerinden Kazım Karabekir de ekmek karnesine rağmen yaşanan ekmek sıkıntısını 14 Ağustos 1942 tarihli günlüğünde şu cümleleri ile anlatmıştır:

“Erenköy’de ekmek derdi yine müthiş. Öğle vakti hâlâ fırının önü mahşer. Sebebi un gece yarısından sonra üçte gelmiş. Ekmek de berbat. İçinde her şey var... Herkes işini gücünü bırakıp saatlerce fırının önünde ekmek alacağına diye birbirini eziyor...”⁷⁴”

Diğer bir dönem şahidi Altay Öymen ekmek karnesi uygulamasını şu cümlelerle aktarmıştır:

“Ekmekçiye gidip ekmek alma görevi bazen bana düşerdi. Herkesin karnesini alıp gider, sıraya girip fişleri verir, ekmekleri alırdım... Evde 6 kişiydik. Ama bizim yarım ekmek hakkımıza karşın kardeşleriminki(iki kardeşi var) çeyrek ekmek olduğu için, toplam hakkımız 2.5 ekmektir... Birkaç ay geçtikten sonra bir ekmeğin gramı 750’den 600’e indirildi. Herkesin hakkı ona göre azaldı. Büsbütün yetmemeye başladı. Ama yapacak bir şey yoktu. Çünkü ülkedeki buğday üretimi azalmıştı. O azalışın nedenlerinden biri kuraklıktı, öteki askere alınıp silah altında kalan nüfusun artmasıydı...”⁷⁵”

Sonuç

⁶⁹ Özkan ve Temizer, **agm**, s. 323.

⁷⁰ Tuğluoğlu, **agm**, s. 265.

⁷¹ Çınar, **agm**, s. 242.

⁷² **TBMMZC**, 30 Ocak 1942, 6. Dönem, Cilt 23, s. 179.

⁷³ Toker, **age**, s. 23.

⁷⁴ Karabekir, **age**, s. 1278.

⁷⁵ Altan Öymen, **Bir Dönem Bir Çocuk**, Doğan Kitap, İstanbul 2003, s. 296-297.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ereceğinin anlaşılması ile birlikte ekmek ve diğer temel gıda ürünleri üzerindeki devlet baskısı azaltılmıştır. Hükümetin hububat alımında fiyatları artırması ile birlikte, halkın TMO'ya daha fazla hububat satmasına imkan sağlanmıştır. Hammaddenin stoklarının çoğalması fiyatlarda düşüşü beraberinde getirmiştir⁷⁶. Çok katkılı ve lezzet oranı düşük ekmeğin yanı sıra, katıksız ekmek de 1945 yılı itibarıyla halkın kullanımına sunulmuştur. Has ekmeğin çıkarılmasıyla İstanbul'da yaşanan ekmek darlığı sorunu çözülmeye başlanmış ve fırınlar önündeki kuyuklar akşama doğru azalmış ve fırınlarda satılmayan fazla ekmek kalmıştır⁷⁷. Beyaz ekmek, çıkmaya başladıktan sonra halk tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Fakat miktarı az olduğu için İstanbul'da bazı yerlerde beyaz ekmek yetmemeye, esmer ekmek de bulunmadığı için halk sıkıntı çekmeye başlamıştır. Bu dengenin sağlanması halk tarafından talep edilmeye başlanmıştır⁷⁸. Hükümet yaşanan sıkıntı üzerine ve ikinci sınıf esmer ekmeğe halkın rağbetinin azalması nedeniyle bu tip fırınların sayısının azaltılıp, beyaz ekmek çıkaran fırınların sayısının artırılması kararını almıştır⁷⁹.

Ekmek işinin düzene binmesi ve kıtlık korkusunun kalkması ile birlikte karne uygulamasının kaldırılması gündeme gelmiştir. Çorum Milletvekili Mazhar Müfit Kansu, Mecliste yapmış olduğu bir konuşmada; ekmek karnesinin savaş döneminde bir tasarruf tedbiri olabileceğini ama savaşın sona ermesiyle artık gereksiz olduğunu ve israfı açtığı iddia etmiştir. Kansu'ya göre yıllık yaklaşık 10.5 milyon lira bu karne işlerinin düzenlenmesi için harcanmıştır. Ayrıca bazı kimseler sistemi suiistimal ederek haksız kazançlar da elde etmiştir⁸⁰.

Karne uygulamasının kaldırılması yönünde ilk ciddi adım 28 Mayıs 1946 tarihinde gerçekleşmiştir. Ticaret Bakanlığı, uygulanmaması halinde bir sorun çıkmayacağı düşünülen yerlerde ekmek karnelerinin kaldırmasına izin vermiştir. Bu karar üzerine Ankara, İstanbul ve İzmir dışında kalan yerlerde ekmek karnesiz olarak satılmaya başlanmıştır⁸¹. Bu üç şehirdeki karne uygulaması ise yine Ticaret Bakanlığı'nın bir tamimiyle kaldırılmıştır. Tamim şu şekildedir:

“Ankara, İstanbul ve İzmir şehirlerinde karne ile ekmek satışı usulü 9 Eylül pazartesi günü sabahından itibaren kaldırılmıştır. Bu üç şehirde de, diğer yerlerde olduğu gibi, ekmek satışı miktar tahdidi olmaksızın karnesiz ve serbestçe yapılacaktır⁸².”

Böylece 1942 yılından beri devam eden bir uygulama tamamen son bulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı bitmesine rağmen ekmek konusundaki tartışmalar bir türlü son bulmamıştır. Özellikle Demokrat Parti ve Millet Partisi gibi iki ciddi muhalefet oluşumu, CHP iktidarı karşısında sürekli olarak halkın iyi ekmek yiyememesi ve aç kaldığı yönünde propagandalar yürütmüştür. Recep Peker Hükümeti (7 Ağustos 1946-10 Eylül 1947) döneminde 60.000 ton buğdayın ihracatının yapılmasına izin verilmesi sonrasında ülkede buğday kıtlığı baş göstermiştir. Böyle olunca da ekmeğe arpa ve mısır katılması gibi bir çözüm yolu tercih edilmiştir. Ayrıca dışarıdan buğday ithal edilmesi de çözüm yolu olarak görülmüştür⁸³. Bu amaçlarla 30.000 ton buğday ithali için Milletlerarası Zaruri Gıda Maddeleri Komisyonu'ndan izin alınmıştır. Alınan müsaade ile ABD, Kanada ve Avustralya'dan buğday ithali yapılmasının yolu açılmıştır⁸⁴.

Bu destekleme alımlarına karşın halkın ekmek sıkıntısı çektiği iddiaları gündemden hiç düşmemiştir. Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu; halkın saman ve mısır

⁷⁶ Sönmez, *agm*, s. 623.

⁷⁷ *Akşam Gazetesi*, 22 Ocak 1945, s. 2.

⁷⁸ *Akşam Gazetesi*, 27 Şubat 1945, s. 1.

⁷⁹ *Akşam Gazetesi*, 20 Nisan 1945, s. 2.

⁸⁰ *TBMMZC*, 21 Mayıs 1945, 7. Dönem, Cilt 17, s. 210-211.

⁸¹ Yetim, *agt*, s.140-141.

⁸² *Tanin Gazetesi*, 9 Eylül 1946, s. 1., Ayrıca Bakınız: *Vatan Gazetesi*, 9 Eylül 1946, s. 1.

⁸³ *Akşam Gazetesi*, 10 Nisan 1948, s. 1.

⁸⁴ *Akşam Gazetesi*, 18 Nisan 1948, s. 2.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

koçanı gibi mamullerden yapılan ekmeğe yedikleri ve açlıktan ölümler olduğu yönündeki iddialar nedeniyle yaptığı gözlemleri ve elde ettiği bilgileri 21 Mayıs 1948 tarihli Meclis oturumunda paylaşmıştır. Gezdiği köylerde çok az insanın bahsedilen şekilde ekmeğe yediklerini, mısır, çavdar ve arpa karışımından yararlanan köylünün daha fazla olduğunu, buğdayın ise daha çok bulgur olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Köylülerin kıtlık zamanlarında mısır koçanı veya ahlat unu tükettiklerini belirten Bakan, yüksek bir açlık sıkıntısının olmadığını belirterek, muhalefetin bu işi propaganda aracı olarak kullanmaya çalıştığını, kimi yerlerde iddia edildiği gibi açlık çekildiği yönünde beyanatta bulunmaları karşılığı köylüye buğday yardımı yapılmasının vaat edildiğini de konuşmasına eklemiştir⁸⁵. Ekmeğin muhalefet tarafından propaganda aracı olarak kullanılması iktidarı zayıflatan unsurlardan birisi olmuş ve 1950 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde iktidar Cumhuriyet Halk Partisi'nden Demokrat Parti'ye geçmiştir.

EKLER

EK 1⁸⁶

  <p>Beslemeğe mecbur olduğu kimseler</p> <p>Adı Soyadı Yaşı Mülâhazat</p> <p><i>Hacer Kömürçü 50 evi</i></p>	1	2	3	4	5
	6	7	8	9	10
	11	12	13	14	15
	16	17	18	19	20
	21	22	23	24	25

⁸⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 21 Mayıs 1948, 8. Dönem, Cilt 11, TBMM Basımevi, s. 410-412.

⁸⁶ Orijinal Belge

EK 2⁸⁷

Ekmek kartı tevzi bordrosu

Mayıs, Haziran/1945 Ayı

İli : **Ankara**

İlçesi : **Merkez**

Dairesi : **Başbakanlık**

Sıra No	Aile reisinin memuriyet unvanı adı ve soyadı	Karnesi No.	Karneye dahil nüfus		MÜLAHAZAT
			Büyük	Küçük	
1	Başbakan Şükrü Saraçoğlu	837	5		M. Saraçoğlu
2	Müsteşar Cemal Yeşil	771	3		m. Yeşil
3	"Muavini H. Kâmil Beşe	379089	4		m. Beşe
4	M.E.H. Başkanı Naci Perkel	472078	2		
5	Hususi Kalem Şefi Refet Büyükgöçer	777	2		ali
6	Şifre Me. Kemal Talayman	401985	1		ali
7	Memur Adnan Zafir	796	1		ali
8	Muamelât U. Md. Ekrem Şahenk	402211	2	1	Dip
9	" Muavini M. Ali Fuat Dağpınar (Tetkik Md.)	401004	2		Dip
10	" Muavini Savni Belger (Kararlar Md.)	476683	1		Dip
11	Raportör Kemal Taşoğlu	790	6		K. Taşoğlu
12	" Sabri Erman	788	4	1	S. Erman
13	" Günhan Arkan	379675	1		Dip
14	Memur Ali Tekince	787	2		Dip
15	" Nejat Aysoc	786	5		Dip
16	" Kâmil Kiraz	423359	4	1	Dip
17	Dosya Şefi Faik Dinç	423360	3		Dip
18	Dosya Memuru Zeki Göneng	474949	1		Dip
19	Neşriyat ve Md. U. Md. Bahattin Kutay	774	4		B. Kutay
20	" Muavini Haluk Görelli (Neşriyat Md., Mütercim)	401987	1		H. Görelli
21	Neşriyat Md. Muavini M. İskender Evrenosoğlu	791	2		M. İskender
	Yekûn.....		56	3	

030 10

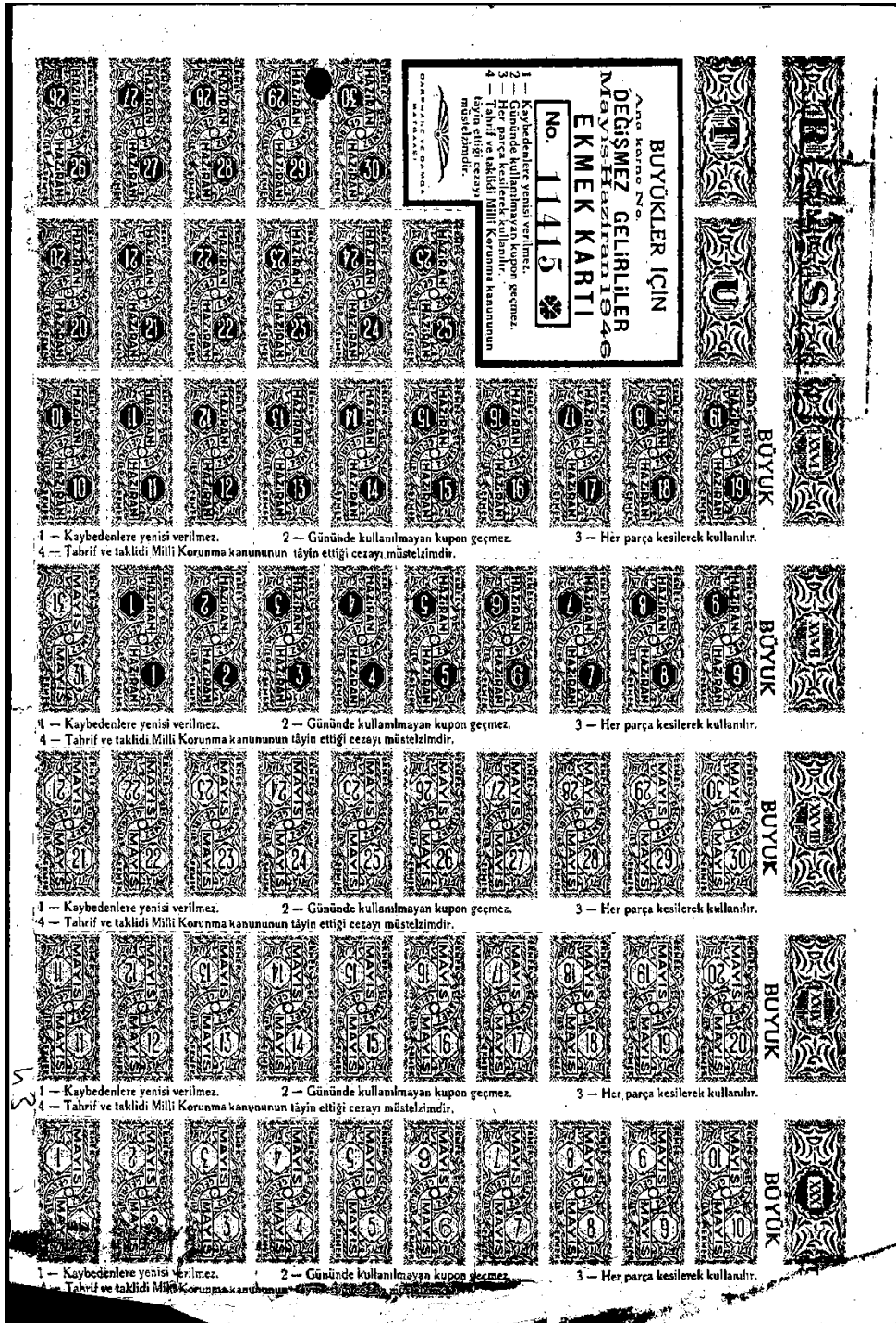
Başbakanlık Devlet Matbaası

⁸⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA), Dosya:?, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 29.167.1.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

EK 3⁸⁸

⁸⁸ BCA, Dosya:?, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 29.167..1.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

EK 4⁸⁹

Gelen Evrakın Tarihi		No.
Yazan Memur		
Yazı tarihi		17/12/1945
Beyaz eden		
Beyaz tarihi		18.12.1945
Karşılaştıranlar		
Dosya No.		
Gidiş No.		833
Ekleri		17- XII
Sevk tarihi		18.12.1945
Kaydeden		
Not :		

Başbakanlık Memur ve Hizmetlilerin Kasım-Aralık/945 ayları için mühtelif tarihlerde alınan 241 büyük ve 47 küçüğe ait olmak üzere (288) tane ekme karnesi sahiplerine verilmiştir.

Adı geçen aylara ait hesapların kapatılarak mahsubunun yapılmasını rica ederim.

Yazı İşleri ve Sicil Müdürü
17.12.

[No: 8]

Başbakanlık Devlet Matbaası - Ankara

63

⁸⁹ BCA, Dosya:?, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 29.167..1.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

KAYNAKÇA

1. Resmi Yayınlar ve Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA), Dosya:?, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 29.167..1

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), 30 Ocak 1942, 6. Dönem, Cilt 23.

TBMMZC, 2 Şubat 1942, 6. Dönem, Cilt 23.

TBMMZC, 10 Nisan 1942, 6. Dönem, Cilt 24.

TBMMZC, 11 Kasım 1942, 6. Dönem, Cilt 28.

TBMMZC, 21 Mayıs 1945, 7. Dönem, Cilt 17.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 21 Mayıs 1948, 8. Dönem, Cilt 11.

Resmi Gazete, 14 Şubat 1941.

Resmi Gazete, 21 Şubat 1941.

Resmi Gazete, 27 Kasım 1941.

Resmi Gazete, 27 Ekim 1942.

Resmi Gazete, 28 Ocak 1943.

2. Süreli Yayınlar

Akşam Gazetesi, 22 Ocak 1945.

Akşam Gazetesi, 27 Şubat 1945.

Akşam Gazetesi, 24 Mart 1945.

Akşam Gazetesi, 20 Nisan 1945.

Akşam Gazetesi, 29 Haziran 1946.

Akşam Gazetesi, 10 Nisan 1948.

Akşam Gazetesi, 18 Nisan 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 12 Ocak 1942.

Cumhuriyet Gazetesi, 14 Ocak 1942.

Cumhuriyet Gazetesi, 15 Ocak 1942.

Son Telgraf Gazetesi, 3 Haziran 1942.

Tanin Gazetesi, 9 Eylül 1946.

Ulus Gazetesi, 17 Ocak 1942.

Ulus Gazetesi, 28 Şubat 1942.

Vatan Gazetesi, 6 Eylül 1940.

Vatan Gazetesi, 9 Eylül 1940.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Vatan Gazetesi, 6 Aralık 1940.

Vatan Gazetesi, 9 Eylül 1946.

3. Hatıralar, Telif ve Tetkik Eserler

AKANDERE, Osman, Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler(1938-1945), İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, İkinci Adam(1938-1950), Cilt II., Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

BORATAV, Korkut, 100 Soruda Türkiye’de Devletçilik, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1974.

BORATAV, Korkut, “İktisat Tarihi(1908-1980)”, Türkiye Tarihi-Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul 2005. (Sayfa aralığı: 297-380).

COŞAR, Nevin, Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası(1926-1950), Bağlam Yayınları, İstanbul 2004.

ÇAVDAR, Tevfik, Türkiye Ekonomisinin Tarihi(1900-1960), İmge Kitabevi, Ankara 2003.

ÇAVDAR, Tevfik, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.

ÇINAR, Tayfun, “1942: A’dan Z’ye Bozuk Devletin Yeniden Yapılanması Girişimlerinin Yükselişi ve Düşüşü”, Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini(1940-1949), (Editör: Birgül Ayman Güler), AÜSBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2008. (Sayfa aralığı: 226-357).

DURMUŞ, Yalçın, Yaşar Akbıyık, Yücel Özkaya vd., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Cilt 2, ATAM Yayınları, Ankara 2008.

EKZEN, Nazif, 1946-1958-1970 Devalüasyonları, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1980.

GÜNEŞ, Günver, “Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Yaşama Etkileri”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002. (Sayfa aralığı: 615-621).

İNÖNÜ, İsmet, Defterler(1919-1973), Cilt 1, (Hazırlayan: Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

KARABEKİR, Kazım, Günlükler(1906-1948), Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

KAYRA, Cahit, Savaş-Türkiye-Varlık Vergisi, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.

MAKAL, Ahmet, Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri(1920-1946), İmge Kitabevi, Ankara 1999.

METİNSOY, Murat, İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye, Homer Kitabevi, İstanbul 2007.

METİNTAŞ, Mustafa Yahya ve Mehmet Kayıran, “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Ekonomi Politikası (1939-1942)”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 9, Sayı 2. (Sayfa aralığı: 155-183).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- ÖYMEN, Altan, Bir Dönem Bir Çocuk, Doğan Kitap, İstanbul 2003.
- ÖZER, Sevilay, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği”, CTAD, Yıl 8, Sayı 15, Bahar 2012. (Sayfa aralığı: 31-49).
- ÖZKAN, M. Selçuk ve Abidin Temizer, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 2/9 Fall 2009. (Sayfa aralığı: 319-325).
- PARASIZ, İlker, Türkiye Ekonomisi (1923’ten Günümüze Türkiye’de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları), Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1998.
- PEKTAŞ, Şerafettin, Milli Şef Döneminde(1938-1950) Cumhuriyet Gazetesi, Fırat Yayınları, İstanbul 2003.
- ROZALİYEV, Yuriy Nikolayeviç, Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri(1923-1960), Onur Yayınları, Ankara 1978.
- SEVİM, Fuat, Dünya Uygarlığı ve Türk Sosyo-Ekonomik Tarihi, İpek Yayınevi, İstanbul 1978.
- SÖNMEZ, Şinasi, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 47, Bahar 2011. (Sayfa aralığı: 599-629).
- ŞENŞEKERCİ, Erkan, Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960), Alfa Yayıncılık, İstanbul 2000.
- TALAS, Cahit, Ekonomik Sistemler, Sevinç Matbaası, Ankara 1969.
- TOKER, Metin, Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları-Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950), Bilgi Yayınevi, Ankara 1998.
- TUĞLUOĞLU, Fatih, “Tek Parti Döneminde Hükümet Memur Dayanışması”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 27-28, Mayıs-Kasım 2001. (Sayfa aralığı: 353-373).
- TUNÇAY, Mete, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir vd, Çağdaş Türkiye(1908-1980), Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.
- ÜNAL, Oğuz, Türkiye’de Demokrasi’nin Doğuşu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994.

4. Tezler

- KAYIRAN, Mehmet, “Türk Tarımında Modernleşme Çabaları (1923-1950)”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1995, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- YETİM, Gül, “1939-1950 Arasında Türkiye’deki Sosyo-Ekonomik Durumun Çok Partili Hayata Etkileri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

